

Facultates sine finibus

Tanulmányok a „Süli-suliból”

Debrecen, 2015

Facultates sine finibus

Tanulmányok a „Süli-suliból”

Tiszteletkötet: Süli-Zakar István professor emeritus 70. születésnapjára

Szerkesztette: Kozma Gábor
Lektorálta: Dávid Lóránt
Technikai szerkesztő: Erdelicsné Virágos Erzsébet

A dolgozatok tartalmáért a szerzők felelősek
ISBN 978-615-5212-35-2

Kiadta: a DID AKT Kft., Debrecen
Felelős kiadó: a DIDAKT Kft. ügyvezetője
Fedélterv: Süli-Zakar Szabolcs / Alkotópont Kft.
Nyomdai munkák: Kapitális Nyomdaipari Kft., Debrecen

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Erdelicsné Virágos Erzsébet</i> : ELŐSZÓ.....	9
<i>Ambrus L. Attila</i> : A DEBRECEN-NAGYVÁRAD ORVOSTUDOMÁNYI EGYETEMEK HATÁROKON ÁTNYÚLÓ VONZÁSKÖRZET VIZSGÁLATA.....	11
<i>Bujdosó Zoltán</i> : DESZTINÁCIÓBÓL VÁROS - AVAGY, VÁROSKÉPZŐ TÉNYEZŐ-E A TURIZMUS MAGYARORSZÁGON?.....	19
<i>Czimre Klára</i> : HATÁROKKAL ÉS HATÁROK NÉLKÜL 70 ÉV TÜKRÉBEN.....	28
<i>Csomós György</i> : A GLOBÁLIS VÁLLALATI KUTATÁS-FEJLESZTÉSI AKTIVITÁS FÖLDRAJZI ELOSZLÁSÁNAK VIZSGÁLATA.....	36
<i>Csüllög Gábor</i> : KÜLÖNBESÉGEK A TISZÁNTÚL ÁRTEREINEK TÖRTÉNETI TÁJHASZNÁLATÁBAN (10-18. század).....	44
<i>Filepné Nagy Éva</i> : IDEGENNYELV-TUDÁS A MUNKAERŐPIAC ELVÁRÁSAINAK A TÜKRÉBEN.....	54
<i>Fodor Gyula - Berghauer Sándor</i> : KÁRPÁTALJA ÖRÖKSÉG- TURISZTIKAI VONZERŐINEK KERESLETI TENDENCIÁI.....	64
<i>György Otília</i> : AZ EU ÁLTAL FINANSZÍROZOTT REGIONÁLIS OPERATÍV PROGRAMOK TÁMOGATÁSAI HARGITA MEGYÉBEN.....	72
<i>Hubai József</i> : KÍNA GEOÖKONÓMIAI DIADALA JAPÁN FELETT.....	81
<i>Kozma Gábor</i> : A SPORTTAL FOGLALKOZÓ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK JELLEGZETESSÉGEI.....	88
<i>Kurucz Lajos</i> : A MEGYEI SZAKKÉPZÉS-FEJLESZTÉSI KONCEPCIÓK FÖLDRAJZI SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA.....	97
<i>Mátyás Szabolcs</i> : A BŰNÖZÉSFÖLDRAJZ ÉS A BŰNÖZÉSI TÉRKÉPEZÉS KÍNÁLTA BŰNMEGELŐZÉS LEHETŐSÉGEI.....	105
<i>Mezei István</i> : ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK ÉSZAK- MAGYARORSZÁGON, 1990-2010.....	115
<i>Mező Ferenc - Kovács Tibor</i> : GAZDASÁGFEJLESZTÉS MAGYAR MÓDRÁ: AZ EMBERI TŐKE NEM ILLÚZIÓ, AVAGY A TEHETSÉG TÁNCOLTATJA A TÖKÉT (?).....	122
<i>Nagné Molnár Melinda</i> : A MENTÁLIS TÉRKÉPEZÉS ALKALMAZÁSA AZ ETNIKUS TÉR VIZSGÁLATÁBAN.....	128
<i>Molnár D. István</i> : KÁRPÁTALJA MAI TERÜLETÉNEK LAKOSSÁGSZÁMALAKULÁSA AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIÁBAN.....	136
<i>Molnár Ernő</i> : VÁLTOZÁS VAGY STABILITÁS? A MAGYARORSZÁGI AUTÓIPAR TERÜLETI DINAMIKÁJA AZ EZREDFORDULÓ UTÁN.....	144

<i>Patkós Csaba - Baros Zoltán - Tóth Antal:</i> VIDÉKFEJLESZTÉS VERSUS GLOBALITÁS, AVAGY VIDÉKFEJLESZTÉS A GLOBALITÁS JEGYÉBEN.....	156
<i>Pénzes János - Pásztor István Zoltán - Pálóczi Agnes:</i> CIGÁNYSÁG MAGYARORSZÁGON - ADATFORRÁSOK ÉS HÁTTERÜK.....	168
<i>Radios Zsolt:</i> AZ ÉSZAK-ALFÖLD OPERATÍV PROGRAM TURIZMUSFEJLESZTÉS PRIORITÁSÁNAK NÉHÁNY JELLEMZŐJE A FORRÁSFELHASZNÁLÁS SZEMSZÖGÉBŐL (2007-13).....	179
<i>Szarvak Tibor:</i> GONDOLATOK AZ ALFÖLDI ÚT JELLEGZETESSÉGEIRŐL SZOCIOLÓGIAI ÉS FÖLDRAJZI NÉZŐPONTBÓL.....	191
<i>Szilágyi Ferenc:</i> ETNIKAI CSERE ÉS NÉPESSÉGFEJLŐDÉS A NAGYBÁNYAI-AGGLOMERÁCIÓBAN.....	201
<i>Tamás Edit:</i> VALLÁSOK ZEMPLÉN, ABAÚJ VIDÉKÉN.....	214
<i>Teperics Károly:</i> A FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HATÁSAI.....	225
<i>Tőkés Tibor - Kovács Krisztina - Tömöri Mihály - Lenkey Gábor:</i> A PARIS- SORBONNE EGYETEM ÉS A DEBRECENI EGYETEM OKTATÁSI EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK TÍZ ÉVE.....	241
<i>Völgyi Ágnes:</i> A DEBRECENI 2-ES VILLAMOS HATÁSA A VÁROS KÖZÖSSÉGI KÖZLEKEDÉSÉRE.....	249

Fodor Gyula - Berghauer Sándor

KÁRPÁTALJA ÖRÖKSÉGTURISZTIKAI VONZERŐINEK KERESLETI TENDENCIÁI

Bevezetés

Kárpátalja, mint idegenforgalmi célterület jelentős kulturális erőforrásokkal rendelkezik. A megye kulturális örökségének kialakulásában a főszerepet a sajátos földrajzi elhelyezkedés, a lakosság változatos nemzetiségi összetétele és a vallási sokszínűség játszotta. E tényezők együttese a múltban olyan kulturális hátteret teremtett, amely napjainkban is komoly befolyást gyakorol a vidék turizmusára. Ennek megfelelően, vizsgálataink legfontosabb célja a kárpátaljai kulturális értékek turizmusban betöltött szerepének feltárása, értékelése volt, megvizsgálva azok fontosabb összetevőit, a velük kapcsolatos folyamatokat és trendeket.

A kulturális értékek turisztikai konzekvenciáinak számbavétele számos kutatási, adatfeldolgozási módszer alkalmazásával valósult meg. A szekunder kutatás során a megfelelő mennyiségű és mélységű szakirodalom összegyűjtését végeztük el. Ez alapján örökségturisztikai vonzerőleltár készült, amelybe 137 tétel került be, hat kategóriába sorolva:

1. várak, várromok;
2. kiemelt műemlék-templomok;
3. múzeumok;
4. történeti emlékhelyek, emlékházak;
5. népi építészeti emlékek, gyűjtemények, tájházak;
6. kastélyok, kúriák (*Bergkhauer, O. - Fodor, D., 2014*).

Vizsgálatunk gerincét a primer kutatás képezte, amely terepbejárásra és kérdőíves felmérésre épült. E vizsgálatnál szűkítettük a kutatási kereteket, és a legfontosabb 20 olyan menedzselt, jelenleg is nyitva tartó intézményt kerestük fel, amelyek a szóban forgó és mérhető forgalmi adatokkal rendelkező vonzerők közel 45%-át teszik ki. Mivel korábban hasonló jellegű kutatást Kárpátalján nem végeztek, a maga nemében hiánypótló vizsgálatról van szó. A kulturális értékek, örökségturisztikai attrakciók egyenkénti elemzésekor nagy súlyt fektettünk a kiemelt objektumok látogató-forgalmára, az irántuk megnyilvánuló kereslet összetételére, valamint a keresleti tendenciák alakulására. Az eredmények közül kiemelhető, hogy 2014-ben Kárpátalja esetében főként a nemzetközi turisztikai érdeklődés esett vissza drasztikusan. Mindez döntő mértékben a kelet-ukrajnai politikai-katonai, illetve országos társadalmi-gazdasági helyzetnek tudható be. A

2007-2013-as időszakra vonatkozóan a válaszadók nagyobb része forgalom-növekedésről számolt be, bár esetenként egy-egy vonzerő működtetői jelezték, hogy a forgalom maximuma náluk 2010—2011-re esett.

A primer kutatás során komoly problémát jelentett, hogy a menedzsel, számszerűsíthető forgalmi adatokkal jellemezhető intézmények zöme múzeum volt. Az ebből fakadó aránytalanságok enyhítése végett ezeknek csak egy részét vontuk be a vizsgálatba, miközben nagy hangsúlyt fektettünk az olyan műemlék-templomok, kastélyok, tájházak szerepeltetésére, amelyeknél fellelhetők voltak a számunkra fontos turistaforgalmi adatok (lásd az 1. táblázatot). Ezt annál inkább fontosnak tartottuk, mivel a teljes vonzerőleltárban a 137 örökségturisztikai objektum között 71 kiemelt műemlék-templom szerepelt, de, mint az köztudott, ezek turisztikai látogatottságáról nagyon keveset lehet tudni.

A kutatás eredményei

Előre kell bocsátanunk, hogy Ukrajnában (sok más egyéb mellett) az esetek többségében az idegenforgalmi vonzerők látogatottságát, a forgalom összetételét sem regisztrálják, adják közre módszeresen. A szovjet múlt további hagyatéka a „zárttság”: a meglévő adatok, információk elérése is gyakran igen körülményes. Épp az ezekből adódó problémák leküzdése céljából választottuk fő módszernek a személyes lekérdezést, amihez a Kárpátaljai Megyei Tanács első alelnökétől kaptunk segítséget támogatólevél formájában. Így a legtöbb menedzsel vonzerő vezetőjét személyesen kerestük fel, ezáltal egyrészt hamarabb kaptuk meg a kívánt információkat és a szükséges bizalmat, másrészt - és ez legalább olyan fontos volt - a személyes lekérdezés alkalmával a megadott kérdéseken túl több esetben is fontos háttér-információ került birtokunkba, ami tovább gyarapította a megye örökségturisztikai vonzerőivel kapcsolatos ismereteinket.

Turisztikai vonzereje és korábbi hadászati jelentősége miatt is a munkácsi vár Kárpátalja legnevezetesebb látnivalója. Történelmének legdícsőségebb évei a Rákóczi-családhoz, Zrínyi Ilonához és a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharchoz kötődnek. A vár turisztikai célú hasznosítása a 20. század hetvenes éveiben kezdődött, és ma, többek között, népművészeti és honismereti kiállítások helyszíne is. A vár legnagyobb forgalmú éve a 2007-es volt, amikor a vár termei adtak otthont a Munkácsy Mihály-kiállításnak, de jelenleg is kb. 130 ezren keresik fel évente (2013 - 128 ezer látogató). Az utóbbi években forgalma még növekedett is. A munkácsi vár ismertségét jól tükrözi, hogy a Kárpátaljára látogató turisták - legyen szó belföldi vagy külföldi csoportokról - az esetek döntő többségében felkeresik (Berghauer S., 2012).

A munkácsi várral idegenforgalmi jelentőségben Kárpátalján csak az ungvári vár vetekedhet, melynek éves forgalma eléri a 123 ezer főt (2013). A várat a 14. század elejétől négy évszázadon át a Drugeth-család birtokolta, a

védművek kiépítése is az ő idejükben történt. Bercsényi Miklós idejében a fellegrát palotává alakították át, majd a 18. század végétől a frissen kialakított görög katolikus papi szeminárium igényeinek megfelelően rendezték be. A vár ad otthont az 1945-ben alapított Kárpátaljai Megyei Honismereti Múzeumnak is.

A vár mellett, a korábbi várkert területén kialakított skanzen (Kárpátaljai Szabadtéri Néprajzi Múzeum) 91 ezer fő/éves forgalmával (2013) nagyban elősegíti az ungvári vár turisztikai értékesítését is. Az 1970 óta működő skanzen a kárpátaljai hagyományok őrzésében, interpretációjában játszik döntő szerepet.

Évi 75 ezer fős forgalmával (2013) a Boksay József Megyei Szépművészeti Múzeum is a kiemelt forgalmú vonzerők sorába tartozik. A múzeum mintegy 9 ezer kiállítási darabbal rendelkezik, melyek között vannak festmények, grafikák, szobrok és egyéb kiállítási tárgyak is.

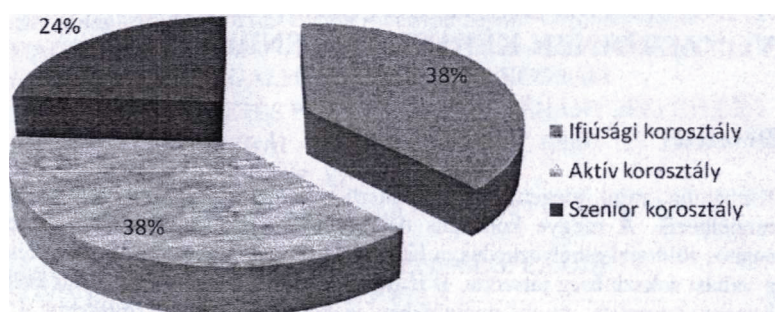
Az általunk vizsgált más vonzerők jelentősége, forgalma egyelőre közel egy nagyságrenddel elmarad a fentieké mögött. A Beregszentmiklósi várkastély évi 13 ezer fős, az Árpád-vonal Felsőgerébennél lévő bunkerrendszere 7 ezer fős, a Rahón található Ökológiai és Természethasznosítási Múzeum 4600 fős, míg a técsői kazettás mennyezetű református templom 3700 fős forgalommal rendelkezik (2013). Mindebből kitűnik, hogy Kárpátalján az örökségturisztikai attrakciók tekintetében a két nagyváros, Munkács, és különösen Ungvár szerepe kiemelkedő.

Az 1. táblázatban foglalt és a fentiekben leírt forgalmi adatokon túl a kutatás során nagy súlyt fektettünk a forgalom alakulásának és a kereslet összetételének vizsgálatára. Fontos kérdésként merült fel a keresleti tendenciák utóbbi évekbeli alakulása. Minden esetben a 2013-as év volt az adathatár, de a lekérdezés során az intézményvezetők gyakran jelezték, hogy a 2014-es esztendő a korábbiaknál gyengébb forgalmat hozott, főként a külföldi turisták vonatkozásában.

A forgalom összetételével kapcsolatban megállapítható, hogy a Kárpátalja örökségturisztikai vonzerőit felkereső turisták teljes számából az ifjúsági és az aktív korosztály egyenként 38%-al részesedik, a szenior korosztály valamelyest csekélyebb mértékben képviselteti magát (lásd az 1. ábrát). Jelentős különbségek tapasztalhatók ugyanakkor az egyes vonzerők forgalmának összetételében. Az önálló jövedelemmel nem rendelkező ifjúsági¹ turizmus résztvevői elsősorban olyan vonzerőket keresnek fel, amelyek oktatási céllal is hasznosíthatók. Nem véletlen tehát, hogy a Kárpátaljai Szabadtéri Néprajzi Múzeum, az Ökörmezői líceum néprajzi múzeuma vagy a Nagyberegi tájház esetében az ifjúsági korosztály részesedése 63-90% között mozog. Az aktív korosztály esetében 65% feletti értékek az Ungvári vár, a rahói Ökológiai és Természethasznosítási

¹ A helyi sajátosságoknak megfelelően az ifjúsági turizmus résztvevőit a tanulmányon belül a 18 évnél fiatalabbak korcsoportjával határoztuk meg.

Múzeum, valamint a Beregvári Schönborn-kastély esetében jelennek meg, míg a szenior korosztály² túlsúlya (50% feletti adatok) a Técsői református templom, a Huszti református erődtemplom és a Viski tájház esetében jelentkeznek.

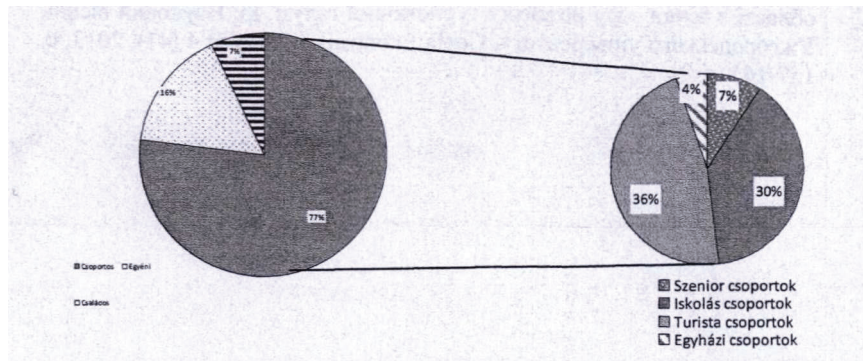
1. ábra. A Kárpátalja örökségturisztikai vonzerőit felkereső turisták életkor szerinti megoszlása (2013)

Szerkesztette: Fodor Gy. - Berghauer S.

A vizsgált nevezetességeket a turisták elsősorban csoportos keretek között keresik fel (77%). Az egyéni látogatók 16%-ot tesznek ki, közülük a baráti társaságok a legjellemzőbbek. A látogatói összetétel általunk válaszként felkínált harmadik típusa a családos volt, amelybe a felmérés idején a kárpátaljai örökségturisták mindössze 7%-a tartozott (2. ábra).

Az ábrán az is látható, hogy a csoportosan érkező vendégek a leggyakrabban turista- és iskolás csoportok formájában jönnek Kárpátaljára (összesen 66%). A vizsgált vonzerők közül a Huszti református erődtemplomot (78%), a Técsői református templomot (65%), valamint a Beregvári Schönborn-kastélyt (65%) nagyjából turistacsoportok látogatják. De míg az utóbbi elsősorban belföldi csoportok keresik fel, addig a két református templomot elsősorban külföldi, döntően magyarországi csoportok tekintik meg (Kárpátalján a református vallást híveinek etnikai hovatartozása okán szokták magyar vallásnak is nevezni). Az egyházi csoportok amúgy is csekély részesedésük miatt egyik vonzerőnél sem képeznek magas arányt. A szenior csoportok is csak a Beregi Sztótes Múzeum, a Viski tájház, a Viski református erődtemplom és a Beregvidéki Múzeum esetében érnek el 24–35%-os részesedést.

² Azokat a személyeket soroltuk ebbe a korosztályba, akik jegy vásárlásnál igazolvánnyal igazolták erre való jogosultságukat. Ahol ez nem volt hivatalosan nyilvántartva, ott a vonzerőt üzemeltető fél becslése szerepelt adatként.

2. ábra. A Kárpátalja örökségturisztikai vonzerőit felkeresők turistatípus szerinti összetétele (2013)

Szerkesztette: Fodor Gy. - Berghauer S.

A kutatásba bevont örökségturisztikai vonzerőket jelentős nemzetközi érdeklődés is övezi, hiszen a kapott adatok alapján a látogatók mintegy 42%-a külföldi. Ez, összeadva a vizsgált idegenforgalmi vonzerők 2013. évi forgalmát, több mint 193 ezer külföldi és 267 ezer belföldi látogatót jelentett. Arányait tekintve a legtöbb külföldi vendég a kiemelt műemlék-templomokat keresi fel, a belföldiek esetében pedig a Boksay József Megyei Szépművészeti Múzeum, az Ökörmezői líceum néprajzi múzeuma, a Beregszentmiklósi várkastély, valamint a Nagyberegi tájház képvisel magas, 90-95%-os arányt. A forgalmi adatokat számszerűsítve viszont a legtöbb külföldi turista a Munkácsi várat (38 400 fő), a Kárpátaljai Szabadtéri Néprajzi Múzeumot (22 752 fő) és az Ungvári várat (22 239 fő) keresi fel, így nemzetközi viszonylatban e látványosságok alkotják Kárpátalja örökségturizmusának fő vonzerőit (Dnistryanskyi, M. - Berghauer, O. -Fodor, D., 2014).

Következtetések

A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a megyében a kulturális értékek, nevezetességek tekintetében a két nagyváros, Ungvár és Munkács tölt be vezető szerepet. Kárpátalja valamennyi járásában találunk örökségturisztikai objektumokat, de ezek látogatottsága messze elmarad a két említett településen található vonzerőké mögött.

/ 1. táblázat. Az örökségturisztikai vizsgálatban szereplő legfontosabb vonzerők és főbb adataik

Vonzerő megnevezése	Éves látogatószám (2013)	Cím	CPS-koordináták	Nyitvatartási idő
Munkácsi vár / Munkácsi Helytörténeti Múzeum	128 000 fő	Munkács, Várpalánka u.	48°25'54.1416" 22°42'36.4068"	Minden nap 8:00-17:00, hétfő kivételével
Ungvári vár / Kárpátaljai Megyei Honismereti Múzeum	123 551 fő	Ungvár, Kapitulna u. 33.	48°37'16.2444" 22°18'21.834"	Minden nap 9:00-17:00, kedd kivételével
Kárpátaljai Szabadtéri Néprajzi Múzeum	91 008 fő	Ungvár, Kapitulna u. 33/a	48°37'14.916" 22°18'23.688"	Minden nap 9:00-17:00, hétfő kivételével
Boksay József Megyei Szépművészeti Múzeum	75 000 fő	Ungvár, Zsupanatszka tér 3.	48°37'29.6976" 22°17'47.9616"	Minden nap 8:00-16:00, hétfő kivételével
Beregszentmiklósi várkastély	13 000 fő	Beregszentmiklós, Volosin u. 53/b.	48°29'34.6092" 22°50'T.3524"	Minden nap 10:00-17:00
Az Árpád-vonal bunkerrendszere Felsőgerébenél	7000 fő	Volóci járás. Felsőgerében	48°44'4.86" 22°58'49.87"	November-február: minden nap 9:30-16:00, március-október: minden nap 9:00-17:00
Beregvári Schönborn-kastély	5000 fő	Munkácsi járás, Kárpáti, Kárpáti Szanatórium	48°31'3 1.7784" 22°52'34.032"	Minden nap 10:00-17:00
Ökológiai és Természethasználási Múzeum	4600 fő	Rahó, Cservone pleszo u. 77.	48°3'36.6624" 24°12'31.3812"	Minden nap 8:00-16:00
Técsői református templom	3700 fő	Técső, Függetlenség u. 29.	48°1'22.7928" 23°34'55.7508"	Minden nap reggeltől estig
Beregvidéki Múzeum (Bethlen-Rákóczi kastély)	kb. 1750 fő	Beregszász, Bethlen Gábor u. 1.	48° 11 '59.046" 22°37'42.8664"	Minden nap 8:00-16:00

Szerkesztette: Fodor Gy. – Berghauer S.

A kutatásba bevont vonzerők közül a legnagyobb kereslet a Munkácsi vár, az Ungvári vár és a Kárpátaljai Szabadtéri Néprajzi Múzeum iránt nyilvánul meg.

Bár a külföldiek nem ezeket a vonzerőket keresik fel a legnagyobb arányban, a látogatói létszámok alapján mégis e látványosságok számítanak Kárpátalja nemzetközileg legfontosabb kulturális vonzerőinek.

A kulturális örökség fontosabb objektumait áttekintve megállapítható, hogy a megye turisztikai erőforrásai változatosak, jelentősek és nemzetközi szinten is megfelelő súllyal bírnak. Ám Kárpátalján sok az olyan, idegenforgalmilag még feltáratlan, csupán potenciális vonzerő, amelyek a térség sajátos történelmi fejlődéséből fakadóan egyre jelentősebb értéket képviselnek. Mindez jól mutatja, hogy a megyében a kulturális turizmus értékeire (is) nagyobb hangsúlyt kellene fektetni, kellő figyelmet fordítva azok hosszú távú megóvására és tudatos hasznosítására.

Felhasznált irodalom

- Berghauer S.* (2012): A turizmus, mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében), Phd-értékezés, Pécs, 2012,- 213 p.
- Bergkhauer, O. — Fodor, D.* (2014): Touristic heritage in Little-Europe. Preliminary research of heritage tourism in Transcarpatina. HUSKROUÁ/1101/067 'Touristic heritage in Little-Europe', 2014. - 53 p.
- Deschmann A.* (1990): Kárpátalja műemlékei. Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, Budapest, 1990. - 230 p.
- Dnistrianskyi, M. - Bergkhauer, O. - Fodor, D.* (2014): Characteristics and Trends of Cultural Tourism in Transcarpatina. In: Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки, 2014, с. 67-75.
- Horváth Z. - Kovács S.* (2002): Kárpátalja kincsei. Masszi Kiadó és Romantika Kiadó, Budapest, 2002. - 312 p.
- Molnár J.* (2009): Vallási megoszlás. In: Burányi B. (szerk): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs-Budapest, 2009, pp. 207-209.
- Бурець-Струк, Н. - Матвійчук О.* (2010): Закарпаття туристичне: путівник. К.: Світ Успіху, 2010. - 320 с.
- Мілашовська, О. І. - Гоблик-Маркович, Н. М.* (2013): Перспективні напрями активізації розвитку туризму в Закарпатській області. In: Науковий вісник НЛТУ України. 2013, Вип. 23.3., с. 121-127.
- Пустиннікова І. С.* (2008): Закарпаття туристичне: Путівник по регіону. Х. Біблекс, 2008. - 304 с.

- Сирохман, М.* (2013): 55 дерев'яних храмів Закарпаття. К.: Грані-Т, 2008. - 88 с.
- Шандор Ф. Ф. - Кляп М. П.* (2013): Сучасні різновиди туризму. Підручник. Затверджено МОН. К.: «Знання», 2013. - 334 с.
- Шпеник Т. К.* (2013): Аналіз соціально-економічного стану Закарпатської області з точки зору розвитку туристичної галузі. In: Науковий вісник Ужгородського університету, Серія Економіка. Випуск 4 (41), 2013, с. 157-165.